

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BOKOR JÓZSEF

EGYETEMI M. TANÁR.

IX. ÉVFOLYAM.

1890. II—III. FÜZET.

BUDAPEST

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATAL: IV., KECSKEMÉTI-UTCZA 6.

A «MAGYAR PHIL. SZEMLE» ÖT IVES FÜZETEK BEN, ÉVENTE HATSZOR JELENIK MEG.
ELŐFIZETÉSI ÁR EGÉSZ ÉVRE 5 FRT. E SZÁM ÁRA 2 FRT.

TARTALOM.

	Lap
1. <i>Brassai Sámuel</i> : A philosophia fordulata III. közlemény... ..	82
2. <i>Simon József dr</i> : Plato Theaitetosaról	96
3. <i>Kapossy Luczián dr</i> : Hume Dávid psychológiája	136
4. <i>Dománovszki Endre</i> : Montaigne Mihály	153
5. <i>Pikler Gyula</i> : Az objectiv létben való hit lélektana	185

Értesítő.

A philosophia jövője, írta *Szabó Aladár* 201. — Általános világnézet, írta *Spannagel Samu* 208. — Über die gegenwärtige Lage der deutschen Philosophie; írta *Falckenberg Richard*, ism. dr *Buday József* 206. — Folyóiratok szemléje 225. — Az Akadémiából 234. — A philosophia világirodalma. Közli: Dr *Buday József* 236.

A «Magy. Phil. Szemlét» a Magy. Tud. Akadémia támogatja ugyan, de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

A PHILOSOPHIA FORDULATA.

TOLDALÉK.¹

A philosophia két műszere az inductio és deductio. Amannak érett gyümölcse a kifogástalan általánosítás, melynek nemesak ellentéte, hanem éppen ellensége a particularismus. Azt vélné tehát az ember, hogy a philosophusok nem sinlenek a különködés és egyoldalúság nyavalyájában. De ha figyelmesen körültekintünk, sajnálattal kell tapasztalnunk, hogy philosophusokat is utólért az az erkölcsi influenza szintűgy, mint más gyarló halandót.

A nationalismus a particularismus nemnek egyik faja, mely túlzásában nemzetgyülölséggé fajul el s én szeretnék a szeme közzé nézni annak a philosophusnak, a ki azt a nemtelen indulatot pártfogása alá veszi; mert nem hiszem, hogy pirulás nélkül kiállaná.

Már pedig a német bölcselelő vagy bölcseész annak a határaihoz közeledik, midőn a philosophia terét saját nemzete csaknem kirekesztő birtokává akarja lefoglalni. Vegyük elé bár a tudományunk történelmét tárgyaló újabb, német munkákat: azt kell belőlük következtetnünk, hogy iróik a philosophiának Rajnán s Alpokon túli haladásáról mit sem akarnak tudni s ha nelán tudják is, a tényt vagy elhanyagolják, vagy szántszándékkal eltakarják, úgy hogy a német philosophia Kant óta egyedül ül szerintök a tudomány hajója kormányánál.

Mindezeket csak azért mondtam el, hogy mentegessem tudatlanságomat, mely értekezésem két fejezete megírásakor elfedte szemem elől a philosophia fordultának a francziáknál mutatkozó mozzanatait. A leplet egy mű olvasása lebbentette fel, melynek czíme: «A személység fogalma a mostani psychológiában» s szerzője *Jeanmaire*

¹ A «Phil. Szemle» 1890. I. füzet 1—48. lapjain közölt cikkhez.

Károly, a Besançon-i felsőbb iskola igazgatója.¹ Ez a könyv derítő sugárt vetett ügyünkre s a nyert világnak olvasóimmal leendő közlése a célja toldalékomnak, melyben semmi eredetiséget nem igénylek, mert nagyobb részt idézett olvasmányom kivonatából fog állani.

(François-Pierre-Gonthier.)

1. *Maine de Biran*. Németországi akár encyclopaedicus, akár philosophiai szótárakban hasztalan keresem ennek az eredeti gondolkodónak a nevét, mely a philosophia fordulta hajnalát jelzi. Ezért nagyon érdeklett, hogy koráról és körülményeiről értesüljek s nem közönyös olvasóimat is tudósítsam róla. Meg is leltem az «Encyclopaedia Britannica» XVI. (1883) kötetében egy kellően méltányoló cikket a nevezett philosophusról, melyet imigy tolmácsolok:

M. de B. Bergeracban született 1766-ban. Tanulását a világi papok iskolájában Perigueuxben kitűnően végezvén, a XVI. Lajos testőrségébe (garde de corps) jutott bé és az október 5—6-iki nevezetes eseményeken Versaillesban jelen volt. A testőrség feloszlása után atyai örökségébe, egy Bergerac közelében fekvő falusi birtokra vonulván, magános élte és vagyona csekélysége megmenték a forradalom iszonyaitól, és ebben az időszakban, mint maga írja, «a léhaságról egy ugrással a philosophiába termett», és így a kénytelen hivalkodás szabta meg élte hivatát. A külfolyások iránti finom érzékenységet a beljelenségek éles szemlélésével és elemzésével kapcsolta össze nem közönséges mértékben. Egyaránt szemügyre vette az elme változatai és szervies okait vagy feltételeit. Philosophiai tanulmányait a psychológián kezdette, és a psychológiát tette élte tanulmányává. A terrorismus uralmát szelidebb napok váltván fel, meghívták M. de Birant, hogy vegyen részt hazája igazgatási és politikai ügyeiben.

¹ L'idée de personnalité dans la psychologie moderne. Par Charles Jeanmaire, Recteur de l'Académie de Besançon. Paris, 1882. 8. — Meg kell itt jegyeznem, hogy cikkem elején kockáztatott hozzávetésemet, mely szerint *Cousin* az öntudat alapfontossága bevallását a philosophusok előtte ismeretes összeményeiből nem meríthette volna, ezennel visszavonom, s *Cousin*-t, tisztesség, becsület, de igazság is, a fordult philosophiában való részvét gyanúja alól felmentem. Együttal világos az is, hogy a fordulatlan philosophia német hőseivel való czimborálása következtében ki kellett későbbre hagynia tanításából és könyveiből az idézett nyilatkozatot.

De baj itt is volt; mint gyanus royalistát kiküszöbölték az «Ötszáz tanács»-ból. Barátjával *Lainé*-vel együtt azonban résztvett az 1810-iki törvényhozótestület bizottságában, mely legelsőbbén mert ellenszegülni a Napoleon császár akaratának. A restauratio alatt a követkamara pénztárnoka hivatalát viselte s az őszi szünetek alatt visszavonult rendesen a falusi birtokára s folytatta philosophiai tanulmányait. 1824-ben halt meg.

Hosszantartó elmélkedés, melyről — nagyobbbrészt posthumus — munkái tanuskodnak, arra a messzireható következményre vitte, hogy a *Condillac* fogalma, mely szerint a szenvedőleges felfogás (*passiva receptivitas*) volna az öntudatos tapasztalásnak egyetlen egy forrása, nem csak tényben, hanem módszerben is tévedés, — szóval hogy az a gépies nézet, mintha az öntudatot a külső befolyások alkotnák, hibás és ámitó. A helyett a származtató módszer felvételét ajánlotta, mely az öntudatos tapasztalást úgy magyarázza ki, hogy az ő lényeges alapjából nő és fejlődik ki, kapcsolatban külső feltételekkel. A lényeges alap pedig szerinte a valódi (realis) öntudat, mint működő (actualis) törekvés, melynek fejlődésében három fokozatot különböztet meg. (Melyek ezek, alább fogjuk részletezni). «Ezeket a fokozatokat M. de B. nagyon ügyesen s élesen megkülönbözteti. Nézetei mindig sugallók s a legjobb új lélektan Franciaországban csupán azok némelyike felelevenítése».

Eddig az angol tudósító: most már lássuk miképp vezeti bé az idézett francia író az érintett nézeteket:

«M. de B. azt az elméletet tartotta a vélemények minden nagy különbségei mellett elfogadottnak, hogy az *én*-t úgy kell tanulmányozni, mint egy kultárgyat... Nemde illő és helyén vala utánajárni, mi az *én* magában, miképp és micsoda jegyeiben különbözik minden egyébtől (qui lui est étranger), miért hogy a személyiség érzülete (sentiment) nem mindig egyformán élénk, miért hanyatlik bizonyos esetekben: az álomban miért enyészik el, hogy ismét felébredjen, mihez látszik főképp csatolva lenni, és mi az a tény, mely különösen és kiváltságosan személyies bennünk. Mindezekre a kérdésekre csak úgy felelhetünk, ha közvetlenül (directement) tanulmányozzuk az *én*-t és módjait az öntudatban és felfogásban. A kultapasztalás és a logikai elemzés már csak segédeszközök; belsőnk szemmeltartását s a magunkról való okoskodást (observation interieur et reflexion sur nous même) semmi sem pótolhatja».

«Igy fogta fel a dolgot M. de Biran».

A következő idézetek a derék böleselő munkáiból teljesen igazolják ezt az ítéletet: «Minden a mi reánk nézve létezik, minden a mit kívülről felfoghatunk, magunkban érezhetünk, a miről fogalmat alkothatunk, csupán csak tény jogán van adva nekünk. Tény pedig az csak annyiban, a mennyiben érezzük egyéni létünket és még valamit — tárgyat vagy változatot (modification), a mely kezét fog azzal a léttel és attól különböző egyéb. Az egyéni lét im ez érzülete nélkül, melyet a lélektanban *öntudat*-nak nevezünk, nincs ismert tény; mert a nem ismert tény nem is tény, hanem éppen semmi, t. i. ha nincs egyéni és maradandó (állandó) alany, a melyik ismerje».

«Ismerni csak úgy ismerhetjük egyéni személyeknek magunkat, hogy ha egyszermind a szerves testben keltett bizonyos fogatokra vagy mozgalmakra vonatkozó okoknak tekintjük magunkat. Az ok, vagyis a test mozdítására fordított erő egy működő (agissant) erő, melyet akaratnak nevezünk. Az *én* teljesen azonosul azzal a működő erővel. De az erő léte csak annyiban tény, a mennyiben hat és működik, és csak annyiban hat és működik, a mennyiben egy ellentálló vagy túnya elemre alkalmazódhatik. Az erő tehát csak alkalmazódása tárgyára vonatkozva nyilvánul, valamint imezt is csak az őt mozdító vagy mozdítani irányuló erőre vonatkozás mutatja ki ellentállónak vagy túnyának. Az irányulás (tendentia) e tényét *törekvés*-nek (effort) vagy akarásnak nevezzük és én azt mondom, hogy ez a törekvés a bel-érzéknek igazi eredeti (primitif) ténye».

— — «Az *én* eszméje vagy érzülete az öntudat tényében mindenhez csatlakozik, de meg is különbözteti magát mindentől és nem olvad belé sem egymást követő állapotaiba, sem a tőle okozott cselekvények valamelyikébe».

Ez ellen nincs kifogásom. Ellenben nem foghatok kezét elődömmel abban, hogy a *synthesissel* megelőzteti az *analysis*t és a *törekvés*t, illetőleg az *akaratot* mindjárt eleinte beléolvasztja az öntudat érzületébe, mert ez magában, minden jelentőségétől függetlenül megvan. Még arra az ellenvetésre is adott alkalmat, hogy «ha egyfelől akart cselekvény nélkül nem érezhetem az *én*-t, másfelől pedig nem akarhatok és cselekedhetem a nélkül, hogy magamat ne érezzem *én*-nek: melyik hát az első?» — Végzetesen hasonlít egy vétkes körhez, miből *physiologia* segítségével akar M. de B. kivergődni; oda pedig, mint értekezésemben is hangsúlyoztam, az *én* *philosophiám* nem követheti.

De lássuk már az öntudat fejlődése fokait, melyeknek jellemzése az angol ismertetőnek annyira megtetszett.

«1. Még mielőtt az öntudat élete megkezdődik», — tolmácsolja *Jeanmaire* — «az élő kapcsolvány (la combinaison vivante) bényomásokat kap és ösztönszerű megfelelő mozgásokat tesz. Szenvedő érzékenységünk ez egyszerű módjait M. de B. *affectiok*-nak és a létnek belőle keletkező alakjait *affectiv* összeménynek nevezi».

Erre azt mondom, hogy az öntudat keletkezése előtti állapotot jó logikával az öntudat fokozatának nem lehet nevezni. Úgy képzelhetni azt az állapotot, mit pl. a *Mimosa pudica* levelének érintésével okozott összehúzódását. A szóba vett állítás hát ismét a physiologia terére tévedés, a mitől — ismétlem — óvakodni kell a philosophiának. Nem tulajdoníthatván hát semmi értéket az állított első fokozat eszméjének, nem is jártam abban, hogy magyar szót leljek az «*affection*» kifejezésére.

Menjünk a második fokozatra.

«2. Midőn az afficiáló bényomások, mineműek a gyönyörök vagy fájdalmak, a meleg vagy hideg, ízek, szagok, vagy az olyas nézletek (intuition), mint színek vagy hangok egyéni létünkkel párosulnak és egyesülnek, érzékenységünknek (sensibilité), ezek a szerkesztett módjai: érzeménnyek (sensations) és ezek alkotják öntudó létünknek első alakját: az érzékeny összeményt (système sensitif)». Ezen a fokon mutatkozik már bizonyos törekvés, de a mely még «szántsándéktalan (non intentionné) azt, mondja M. de B. és kimagyarázza belőle az azonosság érzését; mind a mellett ezen a fokon az *én* csak szenvedő szerepet visel.»

«3. Midőn az *én* nem csak érdekelt szemlélője az érzeménnyeknek, hanem a személyes erélynek magasabb fokát fejtí ki és szántsándékosan (par une volonté exprés) irányozza, ide vagy oda szegzi az érzékszervet a végett, hogy a kapott bényomásokat tisztábbakká, élénkebbekké tegye, az imigy eszközlött módok: észrevételek (perceptions) és törekvő tehetségünknek ez az alakja: észrevételi összemény (système perceptif). A törekvésnek ily módu és czélu kifejezését «figyelém»-nek nevezi M. de B. és bővön s nyomosan értekezik róla.

A negyedik fokozaton végre, túl azon az észrevételen, melyben az *én* okozatósága (causalitas) még alája van vetve a külokok hatásának, vannak még cselekvőbb módok. Ezek azok, a melyekben az *én*

valódi független kezdő, a melyek se nem kezdődhetnek, se nem tarthatnak az indító akarat működése nélkül; még akkor sem, mikor az a működés valami tárgyra, a törekvés czéljára vonatkozik. Az *én*-nek ezt az állapotát M. de B. *apperception*nak nevezi s ez alkotja szerinte a reflexios összeményt (*système reflexif*).

Ezeket a műszavakat megint fordítatlanul hagytam; sőt itt, kivált a *reflexiora* nézve kénytelen is voltam vele. Mert bizony *«habent sua fata»* — nem csak *«libelli»*, hanem *termini philosophici* is. *Reflexio* latin szó s eredetileg «vissza- vagy hátragörbitést» jelentett. *Macrobius* *Virgiliust* commentálva írja: «Gubernator (navis), qui explorat coelum, reflectere cervicem debet» és továbbat: «(Maro) crebram cervicis reflexionem in *Palinuro* sidera consultante descripsit». Átvitt értelemben *Apuleius*nál (*de syllogismo categorico*) leljük, a ki így értelmezi: (Verum hoc) in simplici *conversione*, quae in conclusionum illationibus reflexio nominatur. Ebben az értelemben él a szóval *Mart. Capella* (az V. sz.) is, de ma már a *conversio* foglalta el a helyét, s a *reflexio* mint kölcsön vett szó a közéletben s a philosophiában is meggondolást (Ueberlegung)¹ jelent. Így értette teljes valószínűséggel *Leibnitz* is e mondatában: «*apperceptio est perceptio cum reflexione conjuncta.*» De nem így ám M. de B., hanem egészen más és saját értelmezést ad neki, melyet mondjon el ő maga:

«*Reflexion*nak azt a tehetséget nevezem, melynélfogva az elme bármely érzemények csoportjában vagy bármely jelenségek kapcsolványában felfogja az elemek közös vonatkozását egy alapegységre, u. m. módokét és tulajdonságokét az ellentállás egységére, különböző eredményeket azon egy okra, változatos módosulásokat azon egy *én*-re és mindenek felett ismételt mozgásokat azonegy termelő erőre vagyis azonegy akarat *én*-re.»

Azonkívül, hogy ez a definitio a *reflexio*-nak minden tudvalevő jelentéseitől különbözöt ad, azt sem mondhatni, hogy megfelelna a *Horatius* ideáljának: *Cui lecta potenter erit res, nec facundia deseret hunc nec lucidus ordo*. És nemcsak csudálhatni, hogy az ilyes homályok philosophusunknak egyébaránt helyes és a maga korában eredeti nézetei a terjedtét, ha csekély mértékben is gátolták.

Van még egy nem teljesen tisztált állitmánya, u. m. az *én* és a

¹ «Suite de pensées et de jugements qui découlent les uns des autres».

lélek megkülönböztetése, melyhez a következő pont alatt szólandok valamit.

2. André Marie *Ampère*. (sz. 1775.) — Forrásomból, illetőleg csatornámból, ennek a tudósnak a forduló filosofiára való befolyásáról keveset merithetek, s ez a kevés is inkább az ő és M. de B. közti viszonyt ismerteti, semmint sok világot vetne az öntudat ügyére. Még azt is jó tudni, hogy a physika terén szerzett érdemei korábbi philosophiai elmélkedéseit és vitatásait háttérbe szorították. Sőt ezek is a közönség tudomására csak halála (1836) után mintegy 30 évvel jutottak, midőn philosophiai értekezéseit és levelezéseit kiadták. Én ezekhez sem férhetvén, nézeteit *Ravaisson* francia philosophussal tolmácsoltatom. — «Azon időben, melyben M. de B. azt a sarkalatos tényt jelölte ki, mely magunknak magunkat, mintegy a természet folyamán kívül eső létezést fedezett fel (révélaít), egy gondolkodó (t. i. *Ampère*), a ki akkor főképp psychologiai és logikai vizsgálatokkal foglalkozott, szintűgy mint M. de *Biran*, a kivel folytonosan cserélt eszméket, az emberi természetnek egy oly részét derítgette, melyet a csupán érzékeletre figyelő *Condillac* és a csaknem csupán az akarattal foglalkodó M. de B. árnyékban hagytak. Azt a tehetséget t. i., melyet az akarat tevékenysége az érzékektől nyújtott elemekre alkalmaz: az összehasonlítás tehetségét; melynél fogva a nézlet (intuition) ¹ tehetségéről eszközlött egyszerű elemeket viszonyokká kapcsolva, egymáshoz fűzzük, más szóval az okoskodást, a beszéd tehetségét, az eszet (raison). Megismerni (connaître) — azt mondá *Kant* — annyi mint összefoglalni (synthesis); — M. de *Biranként* annyi, mint az akarat működésével foglalni össze; — annyi, mint tevé, hozzá *Ampère*, a viszony eszközlésével foglalni össze.»

Ravaisson előadását imígy világosítja *Jeanmaire*: «az öntudat bennlátó ténye mellett, melyet *apperceptio*-nak nevez, M. de B. egy tehetséget ismer el, mely az *apperceptio* adta elemek közt viszonyokat állít és állapít meg. Ez a hatalom (pouvoir: faculté synonymája) szerint nem bennlátás, ¹ hanem bennlátói ítélés. Mi — azt mondja — csak az elemeket látjuk, viszonyaikat pedig felfogásunkkal alkotjuk, azok *synthesis* eredményei. *Ampère* azt feleli reá, hogy sőt éppen ama *syntheticus* ítélésekben kifejezett egyszerű viszony adja meg közvetlenül

¹ Az *intuition* (Anschauung) műszót jobbnak látnám b e n n l á t á s n a k fordítani, s valóban azzal is fogok élni ezentúl.

nekik a szembetűnőséget (*evidentia*). Az egyszerű elemek egymáshoz való viszonyukban lévén adva, csakis úgy foghatjuk fel, a mint advák, azaz viszonyaiknál fogva. Az elemeket egyesítő viszony hát szintoly joggal tárgya a bennlátásnak, mint magok az elemek. Szóval, az értelmi vagy észí bennlátás az okvetetlen viszonyok közetlen látása (*la vue immédiate des rapports nécessaires*)».

Nem akarok vitatkozni; hanem csak egy példát hozok fel, a mathesisből, mely véleményem szerint inát metszi *A.* okoskodásának. A törtszám fogalmát igenis a számláló és nevező közti viszony adja $\frac{2}{3}=2:3$. Úgyde felfoghatni-é azt a viszonyt a «számláló» és «nevező» számok előleges ismerete nélkül. Általánosítsa olvasóm a felelet s biztos vagyok benne, hogy a *M. de B.* részére áll velemmel együtt.

De biz abban sem foghatok kezet *Ampère*-rel a mit ő nagyon helyesel a *M. de B.* állításai közt, t. i. az *én* és a lélek megkülönböztetését. «Az *én* öntudata» — írja *Ampère* egy levelében *M. de Biran*-nak — «a lélek tevékenysége terméke (produit). Ez az ő módjai¹ egyike, melyet nem küloból kap; az öntudó *én* éppen úgy nem lélekállomány (substantia), mint a kék bennlátása nem indigo állomány, mely alkalmat ad arra a bennlátásra... Valamint azt a bennlátást közönségesen — egész *Des Cartes*-ig — a kék szín nevezete alatt² összevették, úgy vétették össze kegyed előtt az öntudó ént és a lélekállományt, és kegyednek a legfontosabb (imporsanto) felfedezése az, hogy megkülönböztette a két dolgot, melyet azért vétettek össze, mivel mindeniköket az *én* névvel szoktak jelölni... Az öntudó *én* bizonyára nem állománya, hanem állománya módja a léleknek».

Az mondom hozzá, hogy *Ampère*-ben, mikor ezeket írta, nem annyira a philosophus, mint a későbbi természettudós gondolkozott, az, a ki kiváltképp az electricitas ügyében szerzett halhatatlan érdemet. Úgy látszik, hogy úgy tekintette a lélekállományt, mint azt a hypotheticus villamfolyadékot, melynek módjai a tehermelés, a hevítés, világítás.

Mindezekből nem bánom, ha azt következteti a k. olvasó, hogy az

¹ Működése s tevékenysége alakjai.

² Az összevétést (confondre) kétségbe hozom, mert ámbár *couleur* a francziában mint *Farbe* a németben hol színt, hol festéket jelent, nem hiszem, hogy egy francia is *Des Cartes*-nak sem korában, sem előtte a szónak két értelmét összevétette vagy zavarta volna s a beszélő, mikor *couleurt* mondott, mindig tisztában volt s a hallója nem különben, hogy melyik értelemben él vele.

Ampère speculatioit alig számítom a forduló philosophia mozzanatai közzé.

De bezzeg oda kell számítanom.

3. A *Th. S. Jouffroy* (1796—1842) tanait, melyek felett tartunk egy rövid szemlét.

A philosophia J. szerint az emberről való tudomány.¹ Ennek magába kell foglalnia a jelen (actuelle), az azelőtti, és a jövő életet. A jelen életben az *én* három szempontból tekinteti magát: 1. mint működőt (cselekvőt, agissant); 2. mint cselekvények hatása alatt levőt; 3. mind a kettőtől függetlenül mint csupán magát. Ennél fogva a psychologia is három fejezetre oszlik. Az *én*-termette (produit) cselekvények értelmiek (intellectuel) és vagy önkint jövők (spontané) vagy akartak (volontaire). A mi az érzékenységet (sensibilité) illeti, annak J. eleinte, a korabeli philosophusokkal egyetértve, az *én*-en kívül adott helyet. Ha az érzékenység a testhez tartozik, a léleknek csak az akarat és az értelem marad. De az akarat soha sem jelenik magánosan meg, holott az értelem hol az akarattal együtt, hol a nélkül mutatkozik. Itt hát M. de B. és J. ellenkező véleménnyel vannak. De halljuk tovább az utóbbit, a ki az érzékenység jelenségeivel, melyeket a testnek tulajdonít vala, az értelem jelenségeit állította szembe. Imezek részint a történetes és viszonyias, részint az okvetetlen és független (absolu) igazságok ismeretei. Az első rendbeliek csak úgy birhatják cselekvésre a lelhet, ha a testben vágyat gerjesztenek s ebben az esetben nem értelmi, hanem az érzékelt jelenség hat a lélekre. A független igazságok tárgyai az igaz, a szép és az erkölcsi jó. Az igaz és szép is lehetnek vágy tárgyai és a vágnál fogva hatnak a lélekre, de az erkölcsi jót a cselekvést parancsoló kötelezés eszméje jellemzi, melyről az értelem vesz tudomást s annál fogva tökéli (determinálja)² cselekvésre a lelket.

A végett, hogy az *én*-t magát tanulmányozzuk, el kell távoztatnunk tőle mindent, a mi változó, azaz mind az akart, mind az akaratlan cselekvényeket (actes). Így aztán nem marad neki egyéb, csak

¹ «*La science de l'homme*» kettőt jelenthet, u. m. az ember tudománya és az emberről való tudomány. A fr. szerző kétségen kívül az utolsó értelemben vette. De figyeltetnem kell az olvasót, hogy «anthropológiát» ne értsen alatta.

² Az ember ha magát ütheti, mást is üthet, ma magát sajnálhatja, mást is sajnálhat; ha tehát «magát eltökélheti», mást is eltökélhet. Az «*et*» határozót a «cselekvényre» helyettesíti a szövegben.

az értelem, az akarat — mint tehetség, — az egyszerűség és az azonos-ság (identité). Az *én* tehát egy értelmes, szabad egyszerű és azonos erő levén, lehet-e azoneygy az anyaggal?

Ezt a pszichologiai kérdést bölcselnök a cosmológiával fejteti meg. Az emberben csak úgy különböztethetjük meg a lelket a testtől, ha a világban megkülönböztetjük az erőt az anyagtól. Ha az erő azoneygy az anyaggal, az anyagnak minden része egy egy szabad erő; ámde miképp egyeztek össze azok a szabad erők a végre, hogy a világ harmoniáját szerkesztessék? Holott ha az erő külön van az anyagtól, könnyü megfogni, miképp hogy amaz minden anyagrészt közreműködtet a maga terve végrehajtására. Az anyag különböző az erőtől, a lélek tehát különböző a testtől.

A véleményeknek csak ismertetése levén feladatomban, nem ereszkedem vitatkozásba ezúttal e kényes kérdés felett. Szóba fog jöni értekezésem folytatásában. Most még csak két pontot említek meg, J. tana további ismertetéseül.

Első az, hogy gondolkodása folytán hová tovább kevésbé tartotta J. magát bizonyosnak a felől, hogy az érzékenység egészen kívül esik az *én*-en és hogy azt lehessen állítani, hogy a lélek nem gyönyörködik s nem szenved, hanem hogy csupán ismeri az örömet és a fájdalmat. Elvégre úgy tetszett neki, hogy az öntudat tanuskodik arról, hogy az öröm és a bú a lélek tulajdona szintúgy, mint az ismeret és hogy az *én* szót éppen oly jó móddal kapcsolhatni azokhoz a szavakhoz, melyek a szenvedélyeket, mint a melyek az ismereteket fejezik ki.

Ezen úton tovább menve, J. béfejezésül a lélek tehetségeinek következő táblázatát állította össze, u. m. 1-sőben: kezdeties (primitif) hajlamok, szám szerint hárman: u. m. a hatalom-szeretet vagyis a nagyravágyás (ambition); az ismeretvágy vagyis a kíváncsiság (curiosité); embertársaink szeretése vagyis a rokonszenü¹ (sympathia); 2-szor, az érzékenység (sensibilité), mely szerint jól esik,² ha kez-

¹ Minden *v* betűvel végződő nevező csupa nyelvtani fictio és eldobni való, minthogy nem gyökerezik az élő beszédben. Azon abstractio szerint *lov, tav, magv, terh,* stb. nevezőknek is kellene létezniök!!

² Különös az, hogy sem az M. Ny. szótára, sem a Nyelvtörténeti (!!) szótár a «jólesik»-nek és «rosszulesik»-nek nem adtak czikkeik sorában helyet, holott a «kétségbeesik» oda van méltatva. — Woher o Graf Örindur, Diese Zwiespalt der Natur?

deties hajlamaink kielégítődnek és rosszul esik, ha kielégítésüket akadály ellenzi; 3-szor, az értelem, mely magában foglalja egyfelől az észrevételt és szemmeltartást (*observation*),¹ a tudomást (*conscience*)² az érzékleteket és az emlékezetet, melyektől a történetes (*contigens*) igazságokat veszszük; másfelől az eszet (*raison*), mely az okvetetlen igazságokat nyújtja; 4-szer, a kifejezés vagyis a beszéd tehetsége; 5-ször a mozgatás tehetsége (*faculta motrice*); 6-szor, az akarat.

A szóba veendő második pont ez: Mind a mellett, hogy vég-elemzésben bizonyos tehetséget a léleknek is tulajdonít J., a testet sem fosztja meg egészen tőlük; sőt a testnek a lélekétől különváló és saját törvényeivel kormányzott életet és ebben bizonyos tehetségeket vesz fel, melyek szerinte «miénkek», de nem magunk;³ egyedül csak a magunk, a mi a természetünket és tehetségeinket hatalmába veszi és magunkéivá teszi.» Ez a mi személyes hatalmunk, azaz akaratunk nem mindig uralkodik felettök, minthogy tőle függetlenül támadnak, léteznek és fejlődnek.»

Úgy látszik, mintha ez az elmélet a *Leibnitz* praestabilita harmoniája képzetéből indult volna ki, de aztán egészen eltér tőle. A L. két órája ugyanis egyformán jár, de egyiknek sincs hatalma a másik felett, holott a J. test-óráját az órás jártatja, hol súlylyal, hol rugóval, hol egyikkel sem. Bölcselőnk eszméjének erkölcsi alkalmazása igen szép és tanulságos, de itt elég vala megemlíteni: majd ha értekezésemben az akarathoz érkezem, alkalmam lesz bővebben is ismertetni.

Mind az, a mit eddigelé közöltem, kiáltó szó marad a pusztában. Nem is viszhangzott sokáig sem Franciaországban, sem a szomszédos tartományokban. Bizonyítja az is, hogy az 1850 táján nyomtatott «*Dictionnaire des sciences philosophiques*»-ben M. de B. és J. nevein

¹ «*Observation*» folytonos és kitartó figyelést tesz. «*Action de considerer avec attention les choses physiques ou les choses morales*». *Littre*: «Szemmeltartás, valakinek vagy valaminek kiváló figyelemmel kísérése». M. Ny. Sz. — *Littre* feddhetetlen definitójának a «szemmeltartás» igenis megfelel, holott a szokásba vett «megfigyelés»-ben semmi nyoma a «*considerer*»-nek. Megfigyelés és figyelmezés közt az a különbség, a mi a «*meghalás és haldoklás*» közt. Az elsőbb mind a kettőben egyszeri és úgy szólva momentan, a másik pedig folytatott és tartós *actus*.

² Tudomásnak és nem öntudatnak fordítottam a «*conscience*»-t, minthogy sokan megkülönböztetik a «*conscience de moi*»-tól, valamint német bölcselők is a *Bewusstseint* a *Selbstbewusstseintól*.

³ «*Nos capacités sont nôtres et ne sont pas nous ; notre nature est nôtre et n'est pas nous*» etc.

kivül egy bölcselet se leljük, a kit az öntudatra alapított philosophia képviselőjének vagy bár pártolójának mondhatnánk. Annál inkább meglepett egy az érintett szótárbeli cikk tartalma, mely annyira összevág azzal, a mit értekezésem II. szakaszában az azonosság tárgyában írtam, hogy a cikket kivonatosan közölni nem mulathatom el.

«AZONOSSÁG (identité). Midőn valamit adott pillanatban vagy bizonyos állapotában oszthatatlan vagy addig elé oszthatlan egynek szemlélünk, nem azt mondjuk róla, hogy egy, hanem hogy ugyanaz, és hogy megtartotta az azonosságot. Az azonosság tehát nem egyéb, mint tartós vagy folytonos egység a többségben, a sokféleségben, a különbség és változás közepette észlelt egység. Úgyde éppen az különbözteti meg az állományt a jelenségektől. Az azonosság tehát az állománynak azaz a létnek leglényegesebb jellemvonása (character).

Minthogy az azonosság a létnek általában nélkülözhetetlen feltétele, minden lény fogalmába okvetetlenül belétartozik. Ismereteink bármely körében egyetlenegy alapja az a különbségnek, az alany és az esetiesség (accident) közt, a közt, a mi van, és a mi már vagy még nincs. Sőt a változást nem is gondolhatni azonosság nélkül, mert a dolgok csak ahoz képest változnak, a mi megmarad.

De lehet az azonosság viszonytalan vagy viszonyos (absolu ou relative); alkothat inkább vagy kevésbé folytonos, inkább vagy kevésbé egy egészet, azaz közlekedhetik inkább vagy kevésbé az időben és űrben egyaránt oszthatatlan tökélyes egységhez, és ezek alkotnak megannyi különböző fokozatokat a dolgok létében s természetében. Van más-más és saját azonossága a szervezetlen dolgoknak (a tulajdonképpeni anyagnak), van az élő lényeknek és van az emberi léleknek vagy is az értelmes lényeknek.

Az anyag azonossága csak részecskéi vagy tömecei maradandóságában áll; egysége teljességgel nincs, mert sem részeiben, sem öszveségökben nem létezik. Az anyagnak bármily parányinak gondolt része maga is már test és oszthatónak gondolhatni. E szerint az, a mi az anyagban maradandó, az, a mi azonosságát tenné, szintúgy elrejtőzik, fut előlünk, mint egy árnyék. Az alany tehát nem annyira állomány, mint jelenség, nem annyira lény, mint űrt és időt telítő jelenségek sorát különböztető alak.¹

¹ Eszébe juthatna valakinek, hogy ezen állítás ellenébe a jegeczalak egyéniségére s ennél fogva egységére hivatkozzék. De ez az egység legfőlebb is csak oly tökélytelen nemű, a milyennek a következő sorokban a szervezett testekét jel-

Ellenben az élő lényekben az anyag untalan kicserélődik a táplálkozással, lehelléssel, különválással. A mi marad, az a rend és mozgás: a rend, t. i. az az alak, melyben az anyag futékony elemei összekapcsolódnak; a mozgás, t. i. az élet, a szervek működése és az összhangzás köztök. Tehát az állatok és növények azonosságát csupán csak a szervezet és élet tartama (persistence), azaz a rend és mozgás folytonossága teszi. Ha az megszakad, az állat és a növény megszűnik lenni, bár a szerveiket alkotó anyag megmarad.

A szervezet és élet feltételei, mint mondók, a rend és a mozgás; az a mozgás t. i., a mely magától fejlődik és folytatódik, újulására nem kell semmi külső lökés (impulsion): az így értett rend és mozgás valódibb, biztosabb, természetében, határozottabb és észszel felfoghatóbb, mint a szervietlen anyagnak ama végtelen oszthatósága. De a szervezet és élet még nem alkotnak egységet, következésképp tökélyes azonosságot, okot és nem csupán csak eredményt; oly erőt, mely saját kebléből vonja nyilatkozó jelenségeit, oly értelmet (intelligence), mely maga fogja fel vagy termeli a létezésében észlelhető rendet. Van tehát az élő és szervezett lényekénél valódibb azonosság, más szóval létezés és ez az emberi lélek azonossága, létezése. Ugyanis az az egység, melyet magunkban öntudatunknál fogva észlelünk, nem áll tehetségeink inkább vagy kevésbé összhangzó kapcsolatában, hanem abban az elűben (principe), mely azokat a tehetségeket mőködteti, abban az alanyban, a ki magában tapasztalja (éprouve) és abban az okban, a mely termeli (produit) nagyobb részt létezésünk különböző módjait. Itt, eszméink fejlődésében, mutatkozik először a különbség a lény és tulajdomitmányai, az állomány és jelenségei közt. Itt fedezzük fel először az egység igazi jellemvonásait (fogalomjegyeit); mert nem úgy tudjuk magunkat, mint részek gyüleményét vagy sorát, hanem mint attól, a mit csinál, megkülönböztetett személyt, mint állományias és merőben oszthatatlan egységet. És minden más egységet csak ennek a hasonlatosságára (par analogie) birunk képzelni. Úgy áll a dolog annak az egységnek maradandóságával, azonosságunkkal is. Azonosságunk csak emlékezeteink alkalmával áll élénk, vagyis mikor azt vesszük észre, hogy tartottunk (nous avons

lemzi czikkiró. A valódi maradandóságot (persistence) tehát itt is csak az anyag végtelen oszthatóságával elenyésző parányokban kell kutatnunk. Hézag lehet hát a szövegben, de ellenmondás nincs.

duré); de nem áll magában az emlékezet-mutatta jelenségek sorában, sem pedig Lockéként öntudatunk folytonosságában». ¹

Czikkíró tovább is folytatja az azonosság tárgyalását, hol bővebben részletezve s bizonyítva állításait, hol czáfolva az ellenvéleményeket. De a mennyit közöltem, elég lesz annak a kimutatására, hogy *Adolphe Franckot*, a «Dictionnaire des Sciences Philosophiques» főszerkesztőjét, méltán számítom az öntudaton alapuló bölcelem képviselői közé. Rajta kívül a többi francia philosophusok serege a sensatio mindentudóságának és mindenütt jelenvalóságának hódol. Tudtomra csak a «l'Idée de Personnalité», szerzője *Jeanmaire* halad Franciaországban a fordult philosophia irányában s a többi mivelt nemzetekből is csak egyes neveket tudok emlegetni, melyek annak további mozzanatait jelölik, u. m. *Greent* Angliában, a német *Teichmüllert* az olasz *Ferrit* és az angol *Momerie-t* (Personality the beginning and end of metaphysics. 1888.)

«Vizsgáljátok az írásokat.» ² Nekem nem feladatom a meg és nem nevezetteknek tolmácsa vagy trombitája lenni. Önállóan fogom, ha Isten éltet, folytatni vizsgálataimat majd következő cikkemben.

Brassai Sámuel.

¹ Ezt a közleményt idézett előadásommal összevetve, látni fogja a k. olvasó, hogy ámbár egyet mondunk, de módorunk különbözik, mert én azzal kezdém, a mivel a cikk írója végzi. De nem végzem ám azzal, a mivel ő kezdi, t. i. értelmezéssel (a fordulatlan phil. módjára). Okom az, hogy én az identitást, mint eredeti, tehát definiálhatatlan tényt állítom elé.

² Ján. Ev. V. 39. — «Ott az írás, olvassátok!» Kőlcsey.